

‘Is dit nu timmerhout?’ Twee Leidse hoogleraren en een recensietijdschrift

G. J. HOOYKAAS

De eerste decennia na de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) zijn lang beschouwd als een periode van malaise, van middelmatigheid en gezapigheid. De herinnering aan de Patriotse en Bataafse twisten zou voldoende zijn geweest om, behoudens een opleving rond 1830, elke politieke discussie te mijden. Er was geen opgewekt cultureel leven, geen intellectueel debat van enig niveau. Smit heeft het cultureel-intellectuele klimaat getypeerd als ‘het rusthuis’ van koning Willem I.¹ Er kwam pas beweging en bezieling met de verschijning van *De Gids* (1837), die door Bakhuizen van den Brink beleefd werd als de overwinning op een ‘tijdperk van weifeling en lauwheid’.²

Nader onderzoek heeft dat beeld genuanceerd: er is meer leven in de (Noord-) Nederlandse brouwerij geweest. Zo nam het tijdschrift *De Weegschaal* (1818-1832) wel degelijk deel aan een publiekelijk gevoerd politiek discours,³ en ook in het juridische vaktijdschrift *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving* (1826-1838) zijn sporen hiervan aan te wijzen.⁴ In de jaren dertig beraamden bovendien twee Leidse hoogleraren een plan om met een recensietijdschrift voor het voetlicht te treden. Dat plan is niet verwezenlijkt.

Van de twee Leidse plannenmakers was de classicus Jacob Geel de oudste (geboren 1789). Hij was bibliothecaris van de universiteit met de titel van hoogleraar. Ook J.R. Thorbecke (1798-1872) was gepromoveerd classicus, maar tijdens zijn Duitse ‘Wanderjahre’ had hij zich toegelegd op de filosofie en de geschiedenis. Door de Belgische revolutie van 1830 werd hij uit Gent, waar hij aan de letterenfaculteit was verbonden, verdreven. Benoemd tot hoogleraar aan de juridische faculteit van de

Zwart-wit foto van een geschilderd portret van J.R. Thorbecke uit het midden van de jaren 1830.

universiteit van Leiden ontwikkelde hij zich tot een historiserend jurist. Na de grondwetsherziening van 1848, in belangrijke mate zijn werk, zou hij de universiteit verlaten en carrière maken als Kamerlid en minister. Vanuit Gent had Thorbecke meegewerkt aan het Leidse recensietijdschrift in boekvorm *Bibliotheca Critica Nova* (1825-1831). Hierin verschenen in statig, soms gekunsteld Latijn uitvoerige besprekingen en korte aankondigingen. In de redactie speelde Geel een

centrale rol. Thorbecke, die bezwaar had tegen het gebruik van het Latijn als voertaal, maakte in 1829 plannen voor 'een Nederduitsch Journaal voor alle vakken met uitzondering der theologie en der medicijnen', 'ongeveer op de wijze der Göttingische Gelehrten Anzeige'.⁵ Deze verwijzing maakt duidelijk dat hij een tijdschrift op het oog had uitsluitend aan recensies gewijd en in frequente losse afleveringen te verschijnen. Door problemen met het formeren van een redactie en als gevolg van de tijdsomstandigheden is het er niet van gekomen. Mogelijke financiële problemen schijnen voor Thorbecke bij het plannemaken geen rol van betekenis te hebben gespeeld. Vermoedelijk heeft hij dit aspect onderschat.

Sinds zij beiden in Leiden woonden hadden de heren elkaar beter leren kennen. Hoezeer Geel de mening van zijn jongere vriend op prijs stelde blijkt in april 1832 toen hij aan Thorbecke zijn manuscript van

een voordracht in het genootschappelijke circuit voorlegde ten bewijze 'dat ik grooten prijs op Uw oordeel stel, goed- of afkeurend'.⁶ Het antwoord van Thorbecke kennen wij helaas niet – zijn brieven aan Geel zijn verloren gegaan – maar het is duidelijk dat zijn kritische opinie gezag had. Hij was ook degene die het initiatief voor een nieuw tijdschrift nam. In maart 1834 berichtte Van Assen, een proximus uit de Leidse juridische faculteit, vertrouwelijk aan Groen van Prinsterer:

Thorbecke wilde een tijdschrift oprigten, dat geheel toegewijd zou zijn aan strenge beoordeeling van onze letterkundige voortbrengelen. [...] Hij wilde ook den logischen gang der opstellen volgen en beginnen met Van Heusde's *Brieven Hooger Onderwijs* die hij en Cock ridiculizeren, en zie daar reeds het onmogelijke van het nuttige plan. Ik heb Van Heusde's hart te lief om hem ten toon te stellen. Dat onze natie wat nieskruid noodig heeft, gevoel ik innig. Bulwer overtuigde er mij geheel van, doch wie durft den lans breken?⁷

Dat was duidelijk een retorische vraag. Thorbecke, de jongste hoogleraar in de juridische faculteit, had die moed. Maar het brieffragment laat duidelijk zien waar de schoen wrong. De Utrechtse hoogleraar in de filosofie P.W. van Heusde (1778-1839), die het tot zijn levenswerk had gemaakt om Christus met Plato te verzoenen, genoot een grote reputatie in binnen- en buitenland waaraan hij zijn bijnaam *praeceptor Hollandiae* dankte.⁸ Van Heusde was echter ook Thorbeckes *bête noire*. In 1829 waren de *Brieven over den aard en de strekking van het hooger onderwijs* verschenen. Thorbecke had de 'mislukte naäping der Platonische zamenspraken' gegeeseld als 'een ondragelijk geleuter en oudwijvengebabbel', maar een heel ander oordeel voorzien:

Gij zult evenwel, zoo ik mij niet zeer bedrieg, zien, dat men in Holland gansch verrukt en opgetogen over dit eindeloze gewaauwel zal wezen en hetzelfde als een meesterwerk onzer eeuw, als een bijbel van wijsheid, prijzen en verheffen zal.⁹

En zijn voorspelling kwam uit. Groen van Prinsterer had de publicatie 'met hooge bewondering' gelezen; hij noemde de auteur 'onzen Nederlandschen Plato'. Volgens Van Assen weerspiegelde het boek van Van Heusde 'de scherpzinnigheid van zijn verstand'.¹⁰ Een paar jaar later was het weer raak. In 1834 verscheen het eerste deel van Van Heusde's *De Socratische school of wijsgeerte voor de negentiende eeuw*. 'Zonder systematisch hoofd en systematischen geest, van wijsbegeerte te spreken, is de ijdelheid zelve. Men moest ons volkje leeren denken, en men zendt het naar de babbelschool terug' en 'Wij zijn geene Atheners, en hij zelf zoude, te Athene, geen Socrates zijn geweest', sneerde Thorbecke.¹¹ Nu werden deze vonnissen epistolair gestreken, maar Thorbecke was er de man niet naar om voor een publiekelijk uitgesproken beoordeling en veroordeling terug te deinzen. Geel wist dat. Behoedzaam schoof hij het plan voor *Leidsche Wetenschappelijke Berigten*, dat hem geopperd was, voor zich uit.

In februari 1836 ontvingen beide heren de eerste aflevering van een nieuw recensieperiodiek. De verschijning van dat *Driemaandelijksch Tijdschrift*¹² dreigde het Leidse plan zo niet overbodig te maken, dan toch te doorkruisen. Geel reageerde welwillend en zegde toe zich aan medewerking niet te zullen onttrekken. Thorbecke reageerde nog wat positiever:

Tk deel volkomen in uwe overtuiging, dat een goed kritisch maandwerk hier te lande behoefte is. Het begin, door u en uwe mederecensenten gemaakt, geeft, dunkt mij, meer dan hoop, dat aan die dringende behoefte eindelijk zal worden voldaan. Een eerste vereischte schijnt, dat den recensent noch zijn eigen persoon, door zelfgevoel of schroom, noch de persoon van den beoordeelde in den weg zij; dat hij uitsluitend de zaak in 't oog hebbe. Dit geeft den moed en het evenwigt om, zonder onbescheidenheid, de volle waarheid te zeggen.¹³

Hij verklaarde 'gaarne' bereid te zijn om bijdragen te leveren en noemde

een aantal titels van te bespreken werken. En hij heeft ook woord gehouden. In de tweede aflevering verscheen zijn geharnaste bespreking van *Johan de Witt en zijn tijd* en de poppen waren aan het dansen. De auteur bleek redacteur van het *Driemaandelijksch Tijdschrift* te zijn! Thorbecke heeft deze recensie later herdrukt in zijn *Historische schetsen*,¹⁴ en liet toen van de slotalinea de laatste twee zinnen weg. Was dat een erkenning dat het wel wat minder kon? Hoe dan ook, in de jaren dertig was hij zover nog niet. Hij stimuleerde zijn beste leerlingen zijn voorbeeld te volgen en zij publiceerden soms gepeperde beoordelingen. Een verdrietige Van Assen beklaagde zich tegen een van de slachtoffers over 'dat terrorisme op letterkundig gebied'.¹⁵

Het was voor Geel moeilijk manoeuvreren. In een polemiek naar aanleiding van een nieuwe publicatie van Van Heusde bepleitte hij 'une critique bienveillante, mais éclairé et sévère'.¹⁶ Was dat zijn compromisformule? Thorbecke hield aan. Aarzelend deed Geel een paar stappen vooruit. Hij betrok zijn vriend de hoogleraar J. Bake (1787-1864), ook een classicus, in de gedachtevorming en zocht naar een uitgever. Maar in februari 1838 schreef hij Thorbecke een lange brief waarin hij een even hilarisch als lamzalig (om een typisch Geeliaans woord te gebruiken) beeld schetste van het Leidse professorale milieu:

Dat ik de Berigten-zaak, na lang tegenhouden, door U gedurig aangepord, eindelijk ernstig gemeend heb, weet gij, en bewijzen de moeite die ik tot nu toe reeds genomen, en de vier artikelen, die ik gereed heb. Maar gij moogt denken of zeggen wat gij wilt. ik onderneem ongaarne iets, waarvan de uitslag hoogst onzeker is, of eigenlijk niets belooft. Het zou een treurige gewaarwording voor ons zijn, en naar buiten een verkeerden indruk maken, indien wij met ons plan in de geboorte bleven steken. Zie hier de slotsom van mijn laatste bezoeken, gesprekken en bevindingen.

Op *Van Assen's* weet gij zelf, hoeveel te rekenen is. Hoe hij zich tegenover U houdt, weet ik niet. Wanneer ik met hem over de Berigten sprak, is hij laauw en belooft niets.

Bake verbindt zich niet: hij is geen vriend van die korte karakteriserende artikels, die evenwel een naauwkeurige lektuur van nieuwe boeken vereischen. Een enkelen keer een uitgewerkt stuk, op gemak opgesteld, in den smaak der *Bibliotheca Critica Nova*, dat zou gaan.

Peerlkamp belooft het meeste, mits ik hem boeken voorhoud.

Weyers heeft goeden wil, maar bijna geen tijd: hij belooft niets, en is druk bezig met zijn eigen *collectanea*.

Broers zal zeker niets leveren. Hij is te beleefd om *neen* te zeggen, maar dat is alles.

Pruys van der Hoeven ziet niet in, waartoe al dat recenseren dient.

Breda – vang dien eens bij den staart!

Reinwardt praat er veel over en voorbij; maar hij heeft uitgediend.

Uylenbroek kan zelf niets goeds doen; hoe zou hij het werk van anderen durven te beoordeelen?

Kist praat er over heen, in de vlugt: hij houdt volstrekt niet van recenseren.

Van Hengel praat van groote dingen: wetenschap in den ruimsten omvang, maar men durft hier te lande de waarheid niet te zeggen: en hij schrijft en drukt drie werken te gelijk, en kan onmogelijk vóór mei aanstaande zich aan de *Berigten* laten gelegen liggen.

Leemans excuseert zich.

Janssen is te bescheiden: hij durft niet.

Is dit nu timmerhout? Er schieten Thorbecke en Geel over. Wilt gij het met mij alleen op Uwe horens nemen? Ik geloof dat gij er evenzeer voor bedankt als ik. Voeg hier bij, dat zelfs de jonge Hazenberg, dien ik het best drillen kan, mij bidt en smeekt om *geregelde* uitgaaf der bladen. Zoo als ik het personeel nu heb leeren kennen, onderneem ik het niet. Ik weet dat gij vasthoudend zijt, en alweder antwoorden zult: 'laat ons beginnen. zij zullen volgen.' Neen, dat zullen zij niet: het oogenblik is ongunstig.

Wat willen wij? Nut stichten. Er blijft *daartoe* een weg open die eigenlijk even goed is. Waarom ons niet aan het *3Maandelijksch Tijdschrift* aangesloten? Dat ding kwijnt uit gebrek aan helpers. Ik

verneem dat zij ook financieel niet uitkomen, en hulp vragen bij het gouvernement. Gij hebt zelf zoo mooi begonnen er een karakter aan helpen geven. Het is juist, wat wij wenschen: enkele kritiek, zonder mengelwerk of snuisterijen. Gij kunt er immers alles in plaatsen, wat gij wenscht? Ik zal medehelpen. In zijnen brief, maar vooral in het laatste gesprek, dat ik met hem gehouden heb, bejammerde de heer Van Rappard het kwijnen van het 3Maandelijksch Tijdschrift. Wanneer wij er gehalte aan helpen geven, zullen de lezers en koopers toenemen.

Ik kan begrijpen, waarom gij ons ontworpen plan zoo vasthoudt. Gij zijt rijk aan wetenschap en gedachten, en hebt voor onze menschen zoo veel nieuws te zeggen, dat nut stichten kan. Maar een blad dat enkel historisch, politiek en letterkundig was, zou onze academie geen eer genoeg aandoen.

Gij hebt nog een argument. 'Al houden wij het slechts een korten tijd vol, het gestrooide zaad kan nut stichten'. Zeer goed; maar het maakt een droevige figuur, als een geheele academie het niet volhouden kan. en evenwel zouden de *Leidsche Berigten* buitenaf als het werk der academie beschouwd worden. Het momentaneel gestrooide zaad kan even goed in het 3Maandelijksch Tijdschrift ontkiemen.

Denk eindelijk nog, dat wij ons een boel vijanden maken met die uitsluiting van vele professoren, die het euvel opnemen zullen, dat men hen niet uitgenodigd heeft, om meê te doen. Wat raakt dat, vraagt gij. U niets; maar mij wel. Gij sluit U bijna op, en gaat bijna alleen met de leden Uwer faculteit om. Ik moet, om mijne betrekking, met allen goede vrienden blijven.

Nog eens. met een twintigtal welgezinde knappe menschen, die als genootschap vereenigd zijn, en elkander onderling verbonden hebben tot medewerking op bepaalde tijden: daarmede gaat het. Met het gebrekkige, wankele personeel, dat ik nu heb leeren kennen, gaat het niet; ik mag er mijn tijd niet aan opofferen: ik heb nu reeds ondervonden, wat mij het eeuwige jagen en sporen kosten zou aan tijd en goed humeur.

NB Ik heb J van der Hoeven vergeten. Hij is de beste. Hij keurt het plan goed; maar kan zich geenszins verbinden een enkelen keer een artikeltje kan hij leveren, maar hij mag aan zijn eigen journaal niet ontrouw worden.¹⁷

Thorbeckes reactie is bij uitzondering in ontwerp bewaard gebleven:

Zegt niet Hamlet bij Shakespeare, dat, door lang overleggen, het moedigste besluit verbleekt? Voor hem die lang tegen een berg zit aan te kijken, wordt de berg al hooger. Het eenige middel om hem kleiner te maken, ware dat men begon te klimmen; maar de berg is zoo verschrikkelijk hoog! Dat het u aldus ging, is mij meer dan ik zeggen kan, leed. Wanneer wij wachten, totdat alle kansen schoon zijn, zullen wij weinig uitrigten; een ijverige, hartige wil is de beste kans. Wie zal, voor welke zaak ook, een gevecht wagen, wanneer hem de voorstelling beheerscht, dat hij welligt bij het eerste schot valt? Gij schijnt mijne hardnekkigheid uit egoïsme te willen verklaren, alsof ik voornamelijk op 't oog had, om wat ik te zeggen heb, te plaatsen. Daar is het niet om te doen. Ik kan schrijven, zoo als gij zelf aanmerkt, in het 3Maandelijksch Tijdschrift, in de Letterbode, in de Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving. Maar una hirundo non facit ver. Eene enkele kritiek, hier en daar, die steek houdt, met allerlei ongelijkslachtige opstellen vermengd, is verloren moeite Gij houdt inzonderheid op het 3Maandelijksch Tijdschrift aan. Ik ben bereid om ook daar het mijne te doen. Dan wat baat ons eene instelling die wij niet in de hand hebben? Zijn de heeren Holtrop, Schey en Simons menschen, om er vertrouwen op te vestigen? Indien zij in de volgende maand laauw of slof of het oneens worden, waar blijven onze bijdragen? Het kan daar niet alléén aan het finantiele noch aan medehelpers haperen. Mijne recensie en het geheele nummer is, afgedrukt, een jaar blijven liggen. In december ll. werd eene recensie van Olivier gedrukt, en het nummer is er nog niet. Een kritisch tijdschrift, daar uitsluitend knappe en rijpe mannen in

schrijven, onder een fiksch beleid, door eenparigen geest bezielde, dat is wat ik wenschte, wat wij behoeven en daar wij zelfs het verdriet eener teleurstelling en eenige kwade vriendschappen voor overig hebben moesten.

Het beste, dat wij, bij uwe tegenwoordige stemming doen kunnen, is dat wij de goede zaak niet verloren geven, dat wij het ontwerp niet terzijde stellen, al gaan wij er niet mee voort. Laat een gunstiger oogenblik ons altoos gereed vinden.

Het verschil tusschen ons schijnt mij hierin te bestaan, dat gij bij tegenwind, liever aan de wal blijft zitten en ik, zoodra er maar lavenen op is, gaarne in zee steken zou. Gij durft niet dan met een groot welgebouwd en onderzocht schip op weg; ik zou ook met een ligt kielkje onder zeil gaan. Gij zijt wat zwaarder, ik wat ligter gemutst. Ik kan mij niet bedriegen, maar dat de zwarigheden u niet verschalken, schijnt mij even min zeker.¹⁸

Welke conclusies kunnen wij aan deze twee brieven verbinden? Het standpunt van Geel is realistischer dan dat van Thorbecke. Geel had bij de *Bibliotheca Critica Nova* ervaring opgedaan met de tijdrovende redactiebeslommeringen. Het gebrek aan medewerkers op niveau, de financiële perikelen, het moeizame voorbeeld van het stagnerende *Driemaandelijksch Tijdschrift* – het zijn allemaal argumenten die voor zijn standpunt pleiten. ‘Al houden wij het slechts een korten tijd vol, het gestrooide zaad kan nut stichten’, citeerde hij Thorbecke, waarschijnlijk uit een gesprek over het tijdschriftplan. Dat kan erop wijzen dat Thorbecke rekening hield met een onderneming van korte duur, voldoende om een kritische norm aanschouwelijk te maken. Daar had hij wel ‘eenige kwade vriendschappen’ voor over. Hij kon op drastische wijze personen van zaken scheiden. Geel, die als bibliothecaris de hoogleraren te vriend moest houden, deinsde daar voor terug. Ook dat lijkt realistischer, maar helemaal duidelijk is het niet. Had Geel niet zelf twee Leidse hoogleraren, de voorzitter en secretaris van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, tentoongesteld door in hun aanwezigheid een pastiche van hun stijl voor te dragen?¹⁹

Opmerkelijk is dat in deze twee brieven geen enkele verwijzing wordt gemaakt naar *De Gids*, die in 1837 was verschenen. *De Gids* was een tijdschrift volgens de beproefde formule: mengelwerk en boekbesprekingen. Dat was nu juist de formule die Geel en Thorbecke afwezen. Zij prefereerden de *Algemeene Konst- en Letterbode* dat naast recensies wel allerlei berichten opnam maar geen diverterend, belletristisch mengelwerk. Vermoedelijk hadden beiden ook een persoonlijke reden afstand tot *De Gids* te houden: in dat tijdschrift publiceerde immers Beets, het zwarte schaap van Geel. En Thorbecke had een achterdocht jegens, zo niet aversie tegen alles wat uit de hoofdstad kwam. Misschien is de verklaring gecompliceerder. Van den Berg heeft geopperd dat Geel teveel een man van vooruitgang was om zich thuis te kunnen voelen bij de sterke belangstelling van *De Gids* voor de zeventiende eeuw, Aerts heeft gewezen op 'een onoverwinbaar sectarisme, dat maakte dat ieder klein groepje eigenlijk alleen bereid was een eigen plan te steunen.'²⁰ Thorbecke gaf zelf liever leiding dan de leiding van anderen te volgen.

Het gunstiger ogenblik, waar Thorbecke op zinspeelde, is niet gekomen. Ook wat betreft het financiële aspect zou Geel gelijk krijgen. Zijn poging om voor het beoogde tijdschrift vrijstelling te krijgen van het zegelrecht werd in april 1838 van de hand gewezen. Daarmee was het tijdschriftproject een zachte dood gestorven. Geels houding in deze getuigde van meer werkelijkheidszin. Misschien heeft ook een rol gespeeld dat hij, zelf wat aarzelend van aard en geneigd 'wat om de zaak heen te praten',²¹ beducht is geweest voor nauwe samenwerking met de sententieuze leidersfiguur Thorbecke. Hoe dat ook moge zijn, na de mislukking van hun tijdschriftplan lieten beide heren, Geel eerder dan Thorbecke, hun principiële afwijzing van de formule van *De Gids* varen en hebben zij beiden in dat tijdschrift gepubliceerd.